

УДК 339.91

Стаканов Р.Д.
кандидат економічних наук, доцент
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ГРОШОВІ ПЕРЕКАЗИ В ЕКОНОМІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ КРАЇН, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ

Стаття присвячена аналізу ефективності використання грошових переказів країнами походження міграції, більша частина з яких відноситься до країн, що розвиваються. Значення грошових переказів для забезпечення сталих показників функціонування економік країн, що розвиваються, постійно зростає. Міграційний капітал дозволяє легше пройти через економічну турбулентність під час економічних криз, а також потенційно може забезпечити розвиток місцевої економіки, сприяти локальним інвестиціям та розвитку регіональної інфраструктури. Водночас грошові перекази створюють культуру залежності від зовнішніх надходжень серед сімей мігрантів, зменшуючи мотивацію до праці серед одержувачів грошових переказів.

Ключові слова: міжнародна міграція, міграційна політика, грошові перекази, ринок праці, країни, що розвиваються, людський капітал.

Стаканов Р.Д. ДЕНЕЖНЫЕ ПЕРЕВОДЫ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКЕ РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАН

Статья посвящена анализу эффективности использования денежных переводов странами происхождения миграции, большая часть из которых относится к развивающимся странам. Значение денежных переводов для обеспечения устойчивых показателей функционирования экономик развивающихся стран постоянно растет. Миграционный капитал позволяет легче пройти через экономическую турбулентность во время экономических кризисов, потенциально может обеспечить развитие местной экономики, способствовать локальным инвестициям и развитию региональной инфраструктуры. В то же время денежные переводы создают культуру зависимости от внешних поступлений среди семей мигрантов, уменьшая мотивацию к труду среди получателей денежных переводов.

Ключевые слова: международная миграция, миграционная политика, денежные переводы, рынок труда, развивающиеся страны, человеческий капитал.

Stakanov R.D. REMITTANCES IN ECONOMIC POLICY OF DEVELOPING COUNTRIES

The article is devoted to the efficiency analyzes of remittances to countries of origin, most of which belong to developing countries. The value of remittances for sustainable economy performance of developing countries is growing. Migration capital allows going through the economic turbulence during the economic crisis, can potentially providing the development of the local economy, and promoting local investment and the development of regional infrastructure. At the same time, remittances create a culture of dependency on foreign incomes among migrant households, reducing the motivation to work among recipients of remittances.

Keywords: international migration, migration policy, remittances, labor market, developing countries, human capital.

Постановка проблеми. Грошові перекази мігрантів тривалий час відіграють вагому та всезростаючу роль в економіках ряду країн, що розвиваються. При цьому частина країн є критично залежною від грошових переказів. Глобальна фінансова криза 2008 р. призвела до серйозної глобальної економічної рецесії, яка вплинула і продовжує впливати на мігрантів та міграційну політику у всьому світі. Незважаючи на те що мігранти є все більшою мірою вразливою категорією робітників, грошові перекази залишаються досить стабільними як під час періоду глобального економічного спаду, так і в період обмеженого економічного зростання світової економіки. Грошові перекази і надалі продовжують бути важливим джерелом доходів для домогосподарств мігрантів, а також відіграють визначальну роль у зменшенні вразливості регіональних економік під час економічних диспаратів. Окрім вагомого локального значення, грошові перекази відіграють вагому роль і на макрорівні. Вони досить часто є більш стабільним джерелом надходження іноземної валюти до країн, що розвиваються, ніж ПП, державні кредити чи навіть офіційна допомога розвитку. Водночас взаємозв'язок між грошовими переказами та економічним розвитком залишається досить складним і потребує додаткового вивчення та емпіричного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку міжнародної трудової міграції у світі, грошових переказів мігрантів, а також особливості міграційної та макроекономічної політики країн – експортерів трудових мігрантів досліджуються рядом

зарубіжних та українських науковців, серед яких Дж. Борхас, Г. Брюкер, Г. Вурсел, С. Дрінквотер, І. Івахнюк, С. Метельов, Р. Раян, О. Старк, А. Гайдучкий, М. Долішній, Е. Лібанова, О. Малиновська, А. Румянцев, В. Троян, А. Філіпенко, Ф. Чаннак, В. Шевчук та ін.

Мета статті. Дослідження впливу грошових переказів трудових мігрантів на економіки країн, що розвиваються, як на регіональному, так на макрорівні

Виклад основного матеріалу. Грошові перекази мігрантів привертають до себе все більшу увагу науковців та дослідників в структурах міжнародних організацій, причиною чого виступає значне зростання величини коштів, що надсилаються мігрантами на батьківщину, переважно в країни, що розвиваються. За даними Світового банку, в 2013 р. обсяг грошових переказів в країни, що розвиваються, сягнув 414 млрд. дол. США, що на 6,3% перевищувало аналогічний показник 2012 р., до 2016 р. очікується зростання даного обсягу до 540 млрд. дол. Після ПП грошові перекази є другим за обсягом ресурсом зовнішнього фінансування для країн, що розвиваються. В окремих країнах грошові перекази більш ніж в тричі перевищують показники офіційної допомоги розвитку (ОДР) і можуть мати серйозні наслідки для економічного добробуту та пришвидшення економічної динаміки країн – експортерів робочої сили.

Грошові перекази мають потенціал до зниження бідності як в прямий спосіб завдяки наданню фінансових ресурсів задля забезпечення базових потреб домогосподарств, так і опосередковано, через

надання монетарної бази для створення нових активів та засобів, які сприяють покращенню добробуту всієї спільноти, такі як заклади охорони здоров'я, а також вони виступають стимулом для економічного зростання.

Водночас варто звернути увагу на те, що позитивний ефект від грошових переказів може мати лише тимчасовий прояв як на мікро-, так і на макрорівні. На думку Р. Чамі та К. Фулленкемпа [1], існує багато різних способів, коли грошові перекази можуть впливати на економіку, однак вони не є одночасно діючими, оскільки у можливості та якості їхнього впливу визначальну роль відіграють багато економічних та соціальних передумов, від яких залежить, наскільки можливим та ефективним буде використання грошових переказів. Різні ефекти від грошових переказів розглянуті в таблиці 1.

Домогосподарства мігрантів загалом демонструють більш високий рівень споживчих витрат та нижчий рівень абсолютної бідності, ніж решта мешканців країни, які не отримують переказів мігрантів. Дослідник Д. Рата [3] стверджує, що грошові перекази можуть відігравати ключову роль в якості потужного ресурсу проти бідності, оскільки вони мають тенденцію до збільшення доходів домогосподарств в країнах, що розвиваються. Так, дослідження по Молдові, проведені А. Стратаном [4], довели, що грошові перекази зробили свій внесок у зменшення глибини бідності. Водночас Дж. Адамс та А. Куечуча [5] вказують на те, що міжнародні грошові перекази не більшою мірою впливають на зменшення глибини та пом'якшують негативні прояви бідності, водночас вони не зменшують її кількісних обсягів. Проаналізувавши 71 країну, що розвивається, Р. Адамс і Дж. Пейдж [6] віднайшли взаємозв'язок між грошовими переказами та скороченням бідності, підтвердивши за допомогою статистики, що зростання на 10% грошових переказів призводить до скорочення частки осіб, що знаходяться за межею бідності в країні походження мігрантів, на 3,5%. Аналогічно, Дж. Анянву та А. Ергіджакпор [7], які аналізували потоки грошових переказів на прикладі 33 африканських країн за період 1990–2005 рр., при-

йшли до висновку, що грошові перекази спричинили зменшення глибини та величини бідності.

Дослідження Д. Капура [8] виявило, що грошові перекази часто є частиною стратегії домогосподарств по диференціації ризиків та проявляються в якості певного виду «соціального страхування» в тих країнах, які знаходяться в стані економічної та політичної кризи. Таким чином, посилюється спроможність домогосподарств протистояти зовнішнім економічним шокам. Прикладом такого соціального страхування може виступати Єгипет, коли мігранти підтримували соціальну стабільність своїх родин під час подій Арабської весни 2009–2011 рр.. В той час як ПП та ОДР в країні скорочувались, грошові перекази збільшились, повною мірою підтверджуючи свій контрциклічний характер.

Водночас така позитивна динаміка контрастує з іншими емпіричними дослідженнями, які наголошують на завищенні значення грошових переказів у подоланні бідності. Небезпека грошових переказів полягає в тому, що вони створюють культуру залежності від зовнішніх надходжень серед сімей мігрантів, зменшуючи мотивацію до праці серед одержувачів грошових переказів. Дослідження по Анголі [9] виявило, що 16% домогосподарств повністю покладаються на грошові перекази як на основне джерело доходів, хоча вважається, що рівень залежності від грошових переказів в країнах, що розвиваються, може значно перевищувати ці показники. Результатом такої залежності може виступати пригнічення розвитку місцевої економіки, а у випадку серйозної економічної кризи в країні походження мігранта нестабільність в отриманні грошових переказів може призвести до економічної вразливості домогосподарств мігрантів.

Вагомим чинником, що обмежує функцію соціального вирівнювання міграційного капіталу, є те, що не всі категорії жителів в країнах, що розвиваються, які бажають мігрувати, мають для цього необхідний фінансовий ресурс. Процес міжнародної міграції є досить селективним та дорогим, оскільки стикається з рядом обмежень в міграційних режимах в ряді ключових країн призначення міграції [10].

Таблиця 1

Взаємозв'язок грошових переказів і економічного розвитку

	Позитивний вплив	Негативний вплив
Національний рівень	Зростання національного доходу у випадку, якщо грошові перекази передаються через формальні канали	Значний обсяг грошових переказів може призвести до ревальвації національної валюти, що негативно впливає на експортерів
	Країни-реципієнти отримують більший рівень кредитної довіри на міжнародному ринку кредитування	Дестабілізація слабких економік
	Країни-реципієнти мають можливість стабілізувати національний платіжний баланс	Зростання інфляції Посилення регіональної нерівності між приймаючими та неприймаючими грошові перекази регіонами країни
Локальний рівень / рівень домогосподарств	Приріст економічного зростання регіональних економік через стимулювання споживання, попиту на місцеві товари та послуги, а також сприяння створенню робочих місць	Формування попиту на імпорту продукцію замість вироблену місцевими робітниками
	Потенційне зростання реінвестицій місцевого капіталу в розвиток бізнесу	Зростання вартості землі, нерухомості, будівельних матеріалів
	Забезпечення базових потреб (продукти харчування, охорона здоров'я, освіта, житло)	Посилення залежності реципієнтів грошових переказів від робітників емігрантів
	Соціальне вирівнювання та доступ до благ на локальному рівні, які не були доступними для домогосподарств до міграції	

Розроблено автором на основі: [2]

Відповідно, неможливість для найбільш бідної частини населення країн, що розвиваються, емігрувати, а, відповідно, і переказувати частину зароблених коштів на батьківщину, може призвести навіть до зростання нерівномірності в розподілі доходів між міжнародними та внутрішніми мігрантами, а також між мігрантами та місцевими жителями країни походження, що не виїхали на роботу закордон [11]. Економічна поведінка домогосподарств мігрантів зазвичай спричиняє зростання вартості товарів та послуг на місцевому ринку, що впливає на всю місцеву спільноту, включно з тими домогосподарствами, які не брали учать у міграційному процесі. Так, наприклад, відбулось в Кабо-Верде, де значний відносний притік грошових переказів призвів до різкого збільшення споживання одержувачами грошових переказів і, як наслідок, до зростання рівня цін. Також окремі дослідження вказують на те, що грошові перекази можуть поглибити нерівність в розподілі доходів в регіональному розрізі, зокрема, між центральними та периферійними областями [12].

Окрім суто фінансової сторони, нематеріальні ефекти міграції також є досить вагомими. Так, наприклад, дослідження П. Левітт [13] вказує на те, що міграція призводить до ряду соціально-культурних змін. В своїй роботі дослідник пропонує розглядати в якості «соціальних переказів» ті ідеї, стиль поведінки, соціальний капітал, який переміщується до країн походження міграції за сприяння та безпосередньої часті самих мігрантів. Такі трансферти відіграють критично важливу роль, зокрема, для сприяння підприємницької діяльності реемігрантів в країні свого походження після повернення на батьківщину.

Левіт було запропоновано три основні типи соціальних переказів:

- нормативні структури, до яких було віднесено ідеї, цінності та ін.;
- систему практики, зокрема, набуто закордоном вміння;
- соціальний капітал.

Процес трансферу вмінь є одним з найбільш вагомих соціальних переказів, який виникає як за умов постійного, так і тимчасового повернення мігранта до країни походження. Визнання важливої ролі діаспор в передачі їхніх вмінь на батьківщину міститься в ряді міжнародних програм, зокрема, в програмі Міжнародної організації з міграції «Міграція для розвитку Африки». Дана програма сприяє тимчасовому поверненню кваліфікованих професіоналів до їхніх країн походження.

Поряд з тим окремі якісні дослідження міграції вказують на значні проблеми, які створюються для країн походження з втратою частини продуктивних сил країн в процесі міжнародного трудового переміщення та обмеженість можливостей для повернення робітників на батьківщину. Так, дослідження молдовського Центру CIVIS та міжнародної організації IASCI [14] показало наявність в більшості випадків проблем з рееміграцією молдовських робітників. Причиною цього виступала структурна слабкість домашнього бізнес-середовища, яке не сприяло інтеграції мігрантів в місцевий ринок праці в якості робочої сили, або створення ними власного бізнесу, що зрештою призводило до втрати ними інтересу до потенційних можливостей внутрішнього ринку праці та виступало чинником повторної еміграції з країни.

Вплив грошових чи соціальних переказів на розвиток людського капіталу в країні походження міграції значною мірою залежить від якості структур міс-

цевого ринку праці. Фактично процес еміграції та рееміграції за відсутності ефективного міграційного менеджменту може дестабілізувати можливості довгострокового економічного розвитку та посилити соціальне розшарування в країні походження міграції. З метою недопущення негативного впливу від міграційного процесу урядом важливо розробити та реалізовувати проекти по забезпеченню стабільності людського капіталу на внутрішньому ринку праці, а не фокусуватися на виключно монетарних проявах еміграції.

Ряд досліджень [15; 16] підтверджують важливий позитивний ефект від грошових переказів як на банківські депозити, так і на банківське кредитування приватного сектору. В них стверджується, що грошові перекази діють в якості субститутів для інших фінансових засобів, таких як кредитування та страхування, які не є завжди доступними в країнах, що розвиваються. Стимулюючи інвестування та споживання, грошові перекази потенційно можуть зменшити величину рецесії в певній країні або ж призвести до економічного зростання місцевої економіки. В свою чергу, С. Яссін [17] вказує на наявність позитивного кореляційного зв'язку між грошовими переказами та розвитком фінансової системи в країнах, що розвиваються, а також в країнах з динамічними економіками, переважно на Близькому Сході та в Північній Африці.

Водночас необхідно відзначити, що не можна стверджувати про те, що взаємозв'язок між припливом грошових переказів та економічним зростанням або ж зайнятістю є абсолютним. Так, наприклад, у дослідженні А. Стратана [18] показується, що у випадку Молдови, де показник грошових переказів у відношенні до ВВП варіювався в межах 14–19% в 2006–2011 рр., кореляція між доходами від міграційного капіталу та зростанням національної економіки не є чітко вираженою. Важливу роль в ефективності використання міграційних доходів відіграє розвиток фінансового ринку, макроекономічна політика уряду, а також напрям використання коштів їх одержувачами.

Грошові перекази можуть створювати негативні стимули в тому разі, якщо вони виступають постійним джерелом доходів. Грошові перекази можуть скоротити прагнення до пошуку можливостей працевлаштування, збільшити приватне споживання переважно імпортованих товарів, що зрештою не сприяє інвестиційному використанню отриманих коштів.

МВФ та Світовий банк визнають важливу роль грошових переказів в якості сталого та контрциклічного джерела зовнішнього фінансування, яке є відносно легкодоступним для країн з низьким рівнем доходів. Маючи можливість отримувати більший обсяг кредитів при наявності значної кількості грошових переказів в країну, країни, що розвиваються, мають можливість використовувати додатково залучений ресурс в якості джерела для довгострокового інвестування, що зрештою повинно сприяти сталому економічному зростанню країни. На практиці Рамкова програма стабільності боргу, яка була запроваджена Світовим банком та МВФ в 2009 р., дозволяє країнам притримуватись більш високого співвідношення державної заборгованості до ВВП в тому разі, якщо частка грошових переказів в країні перевищує 10% національного доходу та 20% від показника експорту товарів та послуг.

З іншого боку, дослідник Р. Чамі [19] вказує на те, що грошові перекази можуть зашкодити якості державних інституцій в країнах походження міграції, зокрема тому, що вони збільшують можливості для урядів покривати витрати національної еконо-

міки за рахунок грошових надходжень мігрантів. Крос-секторальний аналіз 111 країн емпірично підтвердив, що зростання грошових переказів може призвести до погіршення інституційної якості (зокрема, до корупції). Грошові перекази можуть збільшити частку фондів, які використовуються урядами для власних потреб. Дослідження також показало, що більш високі показники грошових переказів в структурі ВВП країн –експортерів міграції супроводжуються зниженням показників контролю за корупцією, ефективністю уряду, а також верховенства права.

Для підтримки продуктивного взаємозв'язку зі своїми країнами походження мігранти та діаспора все більшою мірою залучаються до соціоекономічної активності в своїх країнах походження. Для того щоб даний механізм був ефективним, запроваджуються інновативні механізми, які здатні сприяти прискоренню зростання в країнах, що розвиваються. Канською Декларацією Групи-20 (G-20) в 2011 р. було визнано вагомий роль облігацій для діаспори в якості мобілізаційного ресурсу для фінансового розвитку. С. Кектар і Д. Раза [20] визначають «бонди діаспори» як боргові інструменти, що випускаються державою, квазісуверенними установами або ж приватними компаніями з метою отримання коштів від діаспори. Д. Раза та С. Плаза [21], використовуючи приклади Індії та Ізраїлю, доводять, що бонди діаспори можуть бути суттєвим джерелом фінансування національної інфраструктури, такої як лікарні, система водопостачання, дороги, освітні установи та ін. Цілий ряд країн випускають такі облігації через свої консульські мережі з метою отримання капіталу серед представників діаспори. Так, уряд Кабо-Верде дозволив нерезидентам інвестувати кошти в фондову біржу та купувати бонди в ключових комерційних банках, а в Гані було створено спеціалізовані фонди для фінансування інфраструктури, системи освіти та медицини [22].

Висновки. Грошові перекази є стабільно зростаючим потоком капіталу, який спрямовується переважно до країн, що розвиваються. Незважаючи на ряд обмежень характеру впливу на країни походження, саме фінансові надходження від мігрантів є основним позитивним наслідком для країн –експортерів робочої сили. Фінансові надходження від мігрантів позитивно впливають на зменшення показників бідності та можуть призвести до локального економічного зростання в регіоні походження мігрантів. Водночас очевидним видається той факт, що без регуляторної підтримки з боку урядів країн походження грошові перекази можуть давати лише короткотерміновий результат для макроекономічної підтримки країн походження міграції, загалом навіть стимулюючи неефективне управління економікою.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Chami R., Fullenkamp C. Beyond the Household / R. Chami, C. Fullenkamp // [Electronic source]. – Mode of access : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2013/09/pdf/chami.pdf>.
2. Lubambu K. The impacts of remittances on developing countries / K. Lubambu // [Electronic source]. – Mode of access : [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/433786/EXPO-DEVE_ET\(2014\)433786_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/433786/EXPO-DEVE_ET(2014)433786_EN.pdf).
3. Rath D. The Impact of Remittances on Economic Growth and Poverty Reduction / D. Rath // [Electronic source]. – Mode of access : <http://www.migrationpolicy.org/pubs/Remittances-PovertyReduction.pdf>.
4. Stratan A. Development and side effects of remittances in the CIS countries: the case of Republic of Moldova / A. Stratan // [Electronic source]. – Mode of access : <http://www.carim-east.eu/media/CARIM-East-RR-2013-25.pdf>.
5. Adams Jr. R.H., Cuechuecha A. The economic impact of international remittances on poverty and household consumption and investment in Indonesia / J. R. H. Adams, A. Cuechuecha // [Electronic source]. – Mode of access : <http://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-5433>.
6. Adams R., Page J. The impact of international migration and remittances on poverty / R. Adams, J. Page // [Electronic source]. – Mode of access : <http://www1.worldbank.org/prem/prmpo/povertyday/docs/2003/adams.pdf>.
7. Anyanwu J.C., Erhijakor A.E.O. Do international remittances affect poverty in Africa? / J. C. Anyanwu, A.E.O. Erhijakor // [Electronic source]. – Mode of access : <http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Knowledge/30754258-FR-3.1.4-ANYANWU-DO-INTERNATIONAL-REMITTANCES-AFFECT-POVERTY-IN-AFRICA.PDF>.
8. Kapur D. Remittances: The New Development Mantra? / D. Kapur // [Electronic source]. – Mode of access : http://www.cities-localgovernments.org/committees/fccd/Upload/library/gdsmdpb2420045_en_en.pdf.
9. Alvarez-Tinajera S.P. Angola: A study of the impact of remittances from Portugal and South Africa / S. P. Alvarez-Tinajera // [Electronic source]. – Mode of access : <http://publications.iom.int/bookstore/free/MRS39.pdf>.
10. De Haas H. Remittances, migration and social development. A conceptual review of the literature / H. De Haas // [Electronic source]. – Mode of access : [http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/\(httpAuxPages\)/8B7D005E37FFC77EC12573A600439846/\\$file/deHaaspaper.pdf](http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/(httpAuxPages)/8B7D005E37FFC77EC12573A600439846/$file/deHaaspaper.pdf).
11. Adams R. Evaluating the economic impact of international remittances on developing countries using household surveys: A literature review / R. Adams // [Electronic source]. – Mode of access : http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00220388.2011.563299#.VakNr_ntmk.
12. Mishra P. Emigration and wages in source countries: Evidence from Mexico / P. Mishra // [Electronic source]. – Mode of access : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2006/wp0686.pdf>.
13. Levitt P. Social remittances: Migration driven local-level forums of cultural diffusion / P. Levitt // [Electronic source]. – Mode of access : http://tiger.uic.edu/~ehassa1/SocialRemittances_MigrationDrivenLocal-LevelFormsofCulturalDiffusion.pdf.
14. Strengthening the link between migration and development in Moldova / CIVIS/IASCI. World Bank // [Electronic source]. – Mode of access : <http://siteresources.worldbank.org/INTECA/Resources/WBMDolovaReport.pdf>.
15. Aggarwal R., Demirgüç-Kunt A. Peria M.S.M. Do Workers' Remittances Promote Financial Development? / R. Aggarwal, A. Demirgüç-Kunt M.S.M. Peria // [Electronic source]. – Mode of access : http://siteresources.worldbank.org/INTTOPCONF3/Resources/Do_Workers_Remittances_Promote_Financial_Development.pdf.
16. The Development Impact of Workers' Remittances in Latin America / World Bank // [Electronic source]. – Mode of access : http://siteresources.worldbank.org/INTMIGDEV/Resources/2838212-1237254959508/The_Development_Impact_of_Workers_Remittances_in_Latin_America.pdf.
17. Yaseen S.H. The positive and negative impact of remittances on economic growth in MENA countries / S.H. Yaseen // [Electronic source]. – Mode of access : <http://www.jimsjournal.org/2%20Hadeel%20S.%20Yaseen.pdf>.
18. Stratan A. Development and side effects of remittances in the CIS countries: the case of Republic of Moldova / A. Stratan // [Electronic source]. – Mode of access : <http://www.carim-east.eu/media/CARIM-East-RR-2013-25.pdf>.
19. Chami R. Remittances and institutions: Are remittances a curse? / R. Chami // [Electronic source]. – Mode of access : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2008/wp0829.pdf>.
20. Kektar S. Rath D. Development Finance via Diaspora Bonds Track Record and Potential / S. Kektar, D. Rath // [Electronic source]. – Mode of access : <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1100792545130/Diasporabonds.pdf>.
21. Rath D., Plaza S. Harnessing diasporas. Africa can tap some of its millions of emigrants to help development efforts / D. Rath, S. Plaza // [Electronic source]. – Mode of access : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2011/09/pdf/ratha.pdf>.
22. Raising resources to finance the post-2015 development agenda / Johannesburg Roundtable of Experts, 2013 // [Electronic source]. – Mode of access : <http://www.endpoverty2015.org/wp-content/uploads/2013/04/Financing-the-Post-2015-Development-Agenda.pdf>.